

Тарас Шевченко

ТРИЗНА

(раніше поема називали *Безталанний*)

Поема

На пам'ять 9-го листопада 1843 року
княжні Варварі Миколаївні Репніній

ПРИСВЯТА

Чия душа – над повсякденням,
Тому любити і страждать;
Й дарунок Господа, натхнення,
Сльозами щедро омивать.
Вам зрозумілим є це слово!..
Тож біля Вас я залишив
Свого життя сумні окупи,
Священнодіяв знову й знову
І сльози в звуки перелив.
Мене, мов янгол осінив.
І був той янгол, певно, Вами,
Як тихострунними словами
Надії раю пробудив.

Яготин, 11 листопада 1843

Послухом правді очистьте душі свої через Духа на нелицемерну братерську любов, і ревно від щирого серця любіть один одного, бо народжені ви не з тлінного насіння, але з нетлінного, – Словом Божим живим та тривалим. Бо «кожне тіло – немов та трава, і всяка слава людини – як цвіт трав'яний: засохне трава – то й цвіт опаде, а Слово Господнє повік пробуває!» А це те Слово, яке звіщене вам.

(*Перше соборне послання святого апостола Петра, I, 22-25¹*)

Дванадцять приборів на круглім столі,
Дванадцять чарок мерехтять в кришталі;
Години спливають,
Невже не згадають?
Чи друзі забули
Про них взагалі?

Та ні, не забули, в назначену пору
Обітниці вірні, хто мав, той прийшов,
І Вічну пам'ять співали собором,
І тризну відбувши, – розсталися знов.
Дванадцять було їх; красивих, зухвалих,
В них сталося лихо велике торік –
Найліпшого друга вони поховали
І поминки доти справлять обіцяли,
Допоки їх власний не скінчиться вік.
«О братство щасливе! Єднання любові
Ви пошанували на грішній землі;
Сходіться ж, братове, у дружньому колі
Й піснями натхненними попри долю
Прославте свободу на рабській землі!»

Благословенна твоя путь,
Мандрівцю вбогий, доброчесний!

За знаком Господа чудесним
Ти зміг в серця людей вдихнуть

Вогонь любові, огнь небесний.
Благословен! Ти Божу волю
Життям коротким освітив;
У рабській, страдницькій юдолі
Про радість волі сповістив.
Коли брат брата прагне крові –
Ти научав любити чужих;
Свобода всіх – в братерстві їх,
Про це казав в великім слові:
Ти світу мир благовістив;
А вже йдучи, благословив
Свободу думки, дух любові!
О душе обрана! Як сон,
Минув твій час у цьому світі,
Зазнала горя й лихоліття,
Та ти любила цей полон!
Ти, непорочна, споглядала
Людські гризоти, марний гнів.
Та, видно, янгола не стало
Для тебе у Царя царів;
Тепер на небі в вічній славі
Край трону Божого стоїш
І у журбі на нас, лукавих,
Возводиш погляди свої.
Вклоняюся перед тобою,
В безмовнім трепеті тужу
І щирсердною мольбою
Тебе, мов янгола, прошу:
Дай зцілення мені, людині!
Навій на мій холодний ум
Хоч трохи світлих, чистих дум;
Осяй хоча б на мить єдину
Остроги серця потайні
Й потоки помислів неспинних
Очисти від мороку й брехні.
Правдиво, тихими словами,
Ти оповідай про своє
Земне благее життя;
Навчи владати над серцями
Людей пихатих й над своїм,
Уже розбещеним і злим...
Відкрий мені таємне вчення,
Щоб полюбить людей зумів
Так, аби словом та смиренням
Пом'якшив нориви катів,
Щоб провіщати гімн пророчий,
Щоб правда озорила тьму,
Я без страху погаслі очі
Ще раз до неба підійму.
І в час останній цієї муки
Тих хочу бачити з людей,
Хто б склав мені схололі руки
І в кого б сльози, мов елей,
Із дружніх капали очей.
Благословлю мої страждання,
Подячно смерті посміхнусь
І на останньому зітханні
До тебе в небо вознесусь.

Благословенна путь твоя,
Мандрівцю простий і неславний!

В сім'ї убогій взнав він рано –
Яке воно на смак, життя.
Він сиротою виростав;
За кусень хліба – нарікання...
І вічний смуток катом став,
І серце звикло до страждання...
Сон щез, як птах, злякавшись наче,
Як серце вразила юначе
Змія журби. Де й узялася?
Що труйним жалом уп'ялася
І кров невинную смоктала...
Душа металась і ридала,
Просила волі... Він горів,
Гордота в крові клекотіла...
Він ціпенів... Палахкотів...
Рука стискалась, прагла діла...
Він так нічого не хотів –
Лиш би схопить земну кулю
І разом з гадами, лихую,
Зім'явши, кинути у пекло!..
Все інше зблякло би і змеркло.
Як демон, а не як людина,
Він реготав в такі хвилини,
А світ палав з усіх боків;
Ридав, німів він у нестямі,
Душа жила своїми снами;
Душа схолола, світ – розцвів
І Божу землю нарядив.
В зелених ризах і в квітках
Земля в красі весну зустріла.
Душа будилася, боліла,
І пробудилась... У сльозах
Упав і землю він цілує,
Як груди матері своїй!..
Він знову рай у серці чує,
А на землі він всім чужий.
Поглянув в небо: «Як там ясно,
Яке п'янке воно й прекрасне!
Як вільно буде там мені!..» –
У дивовижному півсні
Високе небо споглядає,
І в неозорій глибині
Душа невинна потопає.

В височині святій, широкій,
Куди ледь-ледь сягає око,
Хмаринка біла пропливає.
«Хмаринонько, ти хто така?
І хто несе тебе високо?
Куди ти послана і ким?..
Для кого так причепурилась?..»
Змахнувши крилечком легким,
Хмаринка тихо розчинилась
На світлім небі. І безсило
Він погляд звів на темний ліс...
«Де край небес, де край землі?

Де край світів?..» Зітхав глибоко,
Не по-дитячому зітхав,
Неначе в серці самотнім
Навік надію поховав.

Ми без надії – всі самотні!
Надія – Бог, а віра – світло.

«О, не згасай, моє світило!
Туман душевний розганяй
І дай мені твоєї сили,
Мій шлях тернистий, шлях немилий,
Своєю благодією осяй.
Пошли на розум твою святість,
Святе натхнення серцю дай;
Щоб провіщати міг ту радість,
Яку Господь заповідав!..»

Надії він не полишив,
Піднісся дух, як білий голуб,
І морок серця, тьму юдолі
Небесним сяйвом оповив;
Пішов шукати свою долю,
Уже минув і рідне поле,
Уже й сховалося село...
Та раптом сумно, сумно стало,
Сльоза в очах залоскотала,
І в серці жалем запекло.
Нам рідну землю жаль завжди,
І шкода нам прожитих літ...
А він не свій – куди не йди,
Бо сіромаха. Й білий світ,
І вся планета, рай земний,
З усіх сторін йому чужий.
Він до землі припав своєї
І, наче рідну, цілував,
Й на путь, ридаючи душею,
Молитву щирю прочитав...
Твердою, вільною ходою
Пішов... І зникнув за горою.
Він сам-один на чужині
Поневірявся сиротою
І сльози лив свої сумні.
Та непомірною ціною
Він мудрість знань собі купив
Й невинність серця не згубив.

Як довелося горювати,
Навчивсь життю не докоряти,
Пізнав вогонь і лід жаги
Й людей отих, що навкруги,
Безкарність чорної їх думки,
Всі беззаконні їх діла...
І все ж зберіг політ орла
Та серце чистої голубки!
Се чоловік!..² Без даху жить
(Сирітці й сонечко не світить),
Так знать людей – і так любить!
І всім єством своїм боліти

За недостойні справи їх,
І не тримати зла за гріх,
Як цар ума. І щоб злиденним
Не довелось в нужді щоденній
Вельможним дурням догоджати,
А жити, мислити, відчувати!..
Гірка ця драма і страшна,
Та він пройшов її сповна!..
Її дослівно розіграв,
Але ніколи не вважав
Себе взірцем. Буденні справи –
То не напутливий роман;
Не розкривав сердечних ран;
І сон тривожний чи ласкавий,
І байронічний свій туман
На когось він не напускав;
Ніколи друзів не неславив;
Чинів і влади уникав,
Не так як *N*, вістун лукавий,
Чи ті, хто дума без кінця
Над вченням Канта, Галілея,
Космополіта-мудреця,
Й перед людьми кривить душею,
І судить брата і отця;
В тих лжепророків в мислях глей –
З напівдурниць-напівідей!..

Передбачав свою він долю
І вирок Господа приймав,
І погляд, сповнений сльозою,
До неба мрійно підіймав.
І шепотів: «Яка в природі,
Усюди мудрість і краса», –
І у високі небеса
Мольбу про правду і свободу
Живому Богу посилав.
Він про минувшину зітхав
І думу про життя народів
Та краю рідного гадав,
І гірко плакав... «О свята!
Свята вітчизнонько моя!
Чим допомгти тобі – не знаю,
І ти закована, і я.
Великим словом Божу волю
Нести тиранам – не збагнуть!
І на прекраснім ріднім полі
Пророка каменем заб'ють!
Зітруть високії могили,
Спаплюжать їх словами зла!
Тебе убили, розчавили
І восхвалять заборонили
Твої славетнії діла!
О Боже! Сильний і правдивий,
Володар тверді і чудес!
Вбери у славу звід небес
І сотвори святеє диво
Своїх високих повелінь:
Благослови – повстати з гробу
Тих, хто подвижницьку випробу

Нести готовий на землі,
Землі, що зганьблена, забита
І кров'ю людською омита,
Колись щасливої землі».
Як хмари, думи розбігались,
І сльози крапали, як дощ!..

Той щасний на світі, хто крихту зі столу
Голодному брату без жалю б віддав,
І щоби приборкати зловмисника волю,
То стачило б влади, яку би він мав!
Щасливий і вільний!.. Але хто сприймає
Душею, не зором, лукавство людей
І може лиш плакати в самотнім одчаю –
Позбав того, Боже, видющих очей!..
Твої гори, Твоє море,
Вся краса природи
Не окуплять його горя,
Не дадуть свободи.

Страждалець, він життя гірко ту
Всю бачив, відчував і жив,
Людей пізнавши, все ж любив
І сумував за ними потай.
Його і люди полюбили³,
Й він їх братами зміг назвати;
Неначе мав він дивну силу,
Так друзів вмів причарувати;
З товаришами молодими
Весь час задумливим він був,
Але бувало... Мов віщун,
Словами звучними, живими
Зненацька друзів дивував;
І силу дружби поміж ними
Благословляли ті слова.
Він говорив: загальне благо
Любов'ю треба купувати,
А благородство і відвагу
В народ нести і зло карати.
Казав: допоки не запізно,
Життя, великий Божий дар,
Ми маєм жертвувати вітчизні,
Ми маєм класти на вівтар.
Він говорив про ніжну пристрасть,
Він тихо, сумно говорив
Й вставав!.. І йшов від товариства,
І наодинці сльози лив.
Та таємницю свого жалю,
Свого глибокого відчаю,
Ні з ким, стражденний, не ділив.
Його завжди любили друзі
Й не розуміли в чому річ,
Коли у незбагненній тузі
Перебував він день і ніч.
Він був між ними балакучим –
Геть не таким поміж гостей,
Коли ж іще в огнях мигтючих
Він бачив мармури плечей,
Про щось невтішно враз зітхав

Й думками сумно відлітав
В свій рідний край, в свій край чудовий,
Хоча ніхто там не чекав,
Не похопився й не згадав
Про його долю невідому.
І думав він: «То хто ж я тут?
Що поміж них робити буду?
Як веселиться весь цей люд!
Вони рідня, а я приблууда.
Вони всі кривні. Ну, а я...» –
І сумно так, аж стисло подих.
Додому йде. «Була б сім'я...»
Ніхто із дому не виходить
Його стрічать. Набридли все,
Він всюди сам, нудьга та й годі!..
І світле свято великоднє
Столітній сум також несе.
І в'яне він, в'яне, як в полі стеблина,
Знеможений сумом в чужій стороні;
Він мовчки страждає, всихає... і гине.
І що ж його сушить, вкорочує дні?
«О горенько-горе! Покинув на кого
Я щастя невинне і рідний свій край?
Чого вони варті, мої перемоги?
Утіхами знань Бог мене покарав!
Вони-то, мов черви, мій розум сточили,
З моїм тихим щастям навік розлучили!
Кому я журу і любов розкажу?
Кому рани серця свого покажу?
Не маю тут пари, я вбогий між ними,
Я бідний бурлака, поденник, злидар;
Що подрузі дам я, крім мрій незборимих?
Хіба що любов до краплини віддам!
Тієї любові на вічність би стало!
В обіймах кохану б свою розтопив!
О, як би я ніжно, як сильно любив!»
Й сльозини великі, мов роси, спадали
На щоки поблідлі, на зболені груди.
Росились і сохли. «О дайте вдихнути,
Розбийте мій череп і груди розтніть, –
Там черви, там змії, – на волю пустіть!
О дайте спокійно, навіки заснути!»

Страждав нещасний сиротина
Удалині від батьківщини,
Кінця, мов звільнення, він ждав.
Його омріяна мета –
Своїй вітчизні прислужитись –
Зів'яла, наче цвіт побитий!
Страждав. Порожнява життя
Уже могилою чорніла;
Від друзів приязні хотілось;
Ніщо не гріло. Лиш за ним,
За рідним небом голубим,
Душа крилатая тужила.
А ще, якби... Господь явив
Вогонь кохання чарівливий
В дівочім серденьку цнотливім.
Про це і марив він, і снів.

Він міг спинить би, об'єднать
Всі мимовільні поривання
В політ взаємного кохання
Й від злого ока заховать,
Немов голубоньку-небогу,
В світлиці серця молодого;
І він (про те правдиво знає)
До юних персів притуливсь б
І в забутті земного раю,
Забув би все, за чим згорає,
За чим журились, про що молились.
В її очах, в її чеканні
І розум, й душу міг втопить,
І серце в серці розчинить
Та потонути у коханні.

Але нема кого любить;
І ні з ким долю поєднати;
А серце скімлити, ридати
Не полишало в пустоті.
І вже у вічному житті
Йому ворота відчинялись,
І у безмежній висоті
Святеє небо посміхалось.
Як з воску ярого свіча,
Мовчазно танув він поволі,
В його задумливих очах
Туман стелився. О, недоле!
Та часом свій сором'язний
Красуня погляд зупиняла
На ньому; й потайки зітхала,
І побивалася за ним.
Дівчат багато заглядалось
На його вроду. Та, мабуть,
Так повеліла вища сила,
Що путь самотню до могили
Він мав долать. Стражденну путь!
Ослаб, і груди обважніли,
Мутніли очі; і з хрестом
Безодня мороку висіла
Вже над утомленим чолом.
Лежить він тихий, очужілий,
І Божий світ йому зачах.
Та все ще мучить дух безсилий
Зібрання друзів сиротливих
І кривний біль у них в очах.
Вони його останній час
Зігріли дружбою своєю
І стали справжньою сім'єю.
Й тієї ночі ночували
Побіля смертного одра.
Зійшла вже вранішня зоря,
А друзі навіть не лягали.
Як раптом він покликав їх
І здивував братів своїх
Таким вогнем палких промов,
Неначе він здоровий знов;
І друзі друга утішали,
Що через сім чи вісім днів

Вони почують його спів.
«Вже не складу нові пісні вам,
Щоб рідним краєм розлились.
Тепер вже ви тавруйте гнівом
Усіх народних кровопивць;
І вольним гімном пом'яніте³
Колись товариша свого.
А за гріхи... гріхи його
Святому Богу помолітесь...
І *Зі святими упокій*
Співайте на труні мої!»

А друзі вражені стояли,
Відходив він, вони ридали,
Як діти... Тихо він зітхав,
Вдихнув, вдихнув... Його не стало!
Так світ пророка утрачав,
Так слава сина утрачала.

На ранок в церкву понесли
Понурі друзі гріб дубовий,
Останки друга віддали
Сирій землі; вінок лавровий
В задумі скрушній і гіркій
Сльозами дружби окропили
Та й залишили на могилі;
І *Зі святими упокій*
Співали тихі, геть безсилі.

В трактирі за круглим братерським столом
Зібралися друзі під вечір гуртом;
У тузі важкій їх дванадцять сиділо:
Серця в них одною журбою боліли.
Сумна ця тризна і друзі сумні!..
Ох, правити тризну траплялось й мені.

Усі пристали на угоду –
Не гоже друга забувать,
У чорний день його відходу
Цей стіл щороку накривать
І добрим словом поминать.
А час збігав, роки минали.

Вже й багатьох не видно стало:
І стіл щодалі – то пустів,
А кожен з друзів сиротів.
І ось уже сам самотою
Старий хитливою ходою
Один приходить на обід;
Печаль і радість юних літ
З ким пригадать? Лише з собою.
І не звикати вже старому
Сидіть й гадать: а чи в живих
Лишився хтось іще із них, –
І йти, зневірившись, додому.
Так і тепер, де круглий стіл
Стоїть, накритий до вечері,
Тихенько відчинились двері,
Й зайшов останній із братів.

Йому мов сніг припав до скронь!..
Окинув стіл дбайливим оком
І сумно кинув дружній докір:
«Овва! Священний наш закон,
Як бачу, сили вже не має!
Сьогодні знову не прийшли,
Немов за море всі пішли! –
Він сльози мовчки утирає,
Сідає за братерський стіл. –
Хоча б один прийти схотів!»
Сидить старий і все чекає...

Спливла година, дві чи три,
Уже старому треба йти.
І він встає: «Зрадливці всі!..
Дай капелюх, – сказав слугі, –
Ти, брате, випий-но, вина,
Своє ж усе я спив до дна;
Та поминай за упокій;
А я піду уже таки!»
І сльози знову потекли.
«Іти додому – марна праця!..
І тут нудьга, і там нудьга ця...»
...Як і заведено здавен –

І через рік в той самий день
Дванадцять приборів на круглім столі,
Дванадцять чарок мерехтять в кришталі,
День в ніч переходить,
Ніхто не приходить,
Навіки забуті, навіки в землі.

*Переклад
Наталка Горішна (Черкаси, 2013)*

Примітки

¹Український текст Святого Письма взято за виданням «Біблія із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена», республіканська рада ЕХБ України, Київ, 1990.

²*Се чоловік!* – біблійний вислів. (Євангелія від святого Івана, гл.19, в.5).

³*Як квітка, що розрослася на їх драговині.*
(Примітка Т.Г. Шевченка).

⁴Порівняймо:
І мене.../ Не забудьте пом'янути/ Незлим тихим словом. (Т.Г. Шевченко, «Заповіт», 1845 р.).